

Celý článek zobrazíte kliknutím na následující odkaz:

http://www.lidovky.cz/zivot-ve-stoleti-starcu-0w6-/ln_noviny.asp?c=A090221_000105_ln_noviny_sko&klic=230180&mes=090221_0

Život ve století starců

21. února 2009 00:00

Projekt SHARE detailně mapuje očekávání, sociální vazby, zvyklosti, zdraví a ekonomickou situaci evropských seniorů

Jak získat byt pro odloženou manželku? Postačí maličkost: přesvědčit staré rodiče, aby se přestěhovali do domova důchodců. Maminka, která už průběžně šetří na pohřeb, se příliš nebrání, šestasedmdesátiletý tatínek však "vystrkuje růžky", přesněji řečeno je zásadně proti stěhování. Syn tak musí vyčkávat a chytit tátu "při zlobení", do domova ho pak zkusí poslat "za trest".

Česká tragikomedie Babí léto ukazuje život seniorů bez příkras, stejně vykresluje také vztah starých rodičů v podání Stelly Zázvorkové a Vlastimila Brodského s jejich synem Ondřejem Vetchým. Ale ani v reálném světě často nebývají pouta mezi generacemi právě idylická. Před krizí rodiny varují i sociologové. Podle mnohých už dlouho bere za své tradiční model těsného soužití tří nebo i čtyř generací - děti místo babiček hlídá školka, nesamostatní senioři zase míří do domovů důchodců.

Jaká je však realita? Zánik rodiny může být jen mýtem. Senioři v řadě evropských zemí věnují velkou část svého volna péči o vnoučata. V Česku hlídá 44 procent babiček, v Nizozemsku, Švédsku nebo Belgii je jejich podíl ještě vyšší. Tak vypadá jeden z dílčích výsledků projektu SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) zaměřeného na podrobné zkoumání zdraví, zvyklostí a vztahů lidí starších padesáti let.

Projekt sledoval také pocity, představy a přání. "Věk a peníze mě neomezují vůbec, anebo jen málo," domnívá se většina seniorů v Dánsku, Švýcarsku či Nizozemsku. Zcela jinak svou situaci vidí Češi, Poláci, ale také "jižanské národy" jako Řekové, Italové nebo Španělé. Pro valnou část z nich představují přibývajících léta a odlehčená peněženka zásadní překážku. A s tím mohou souviset i jejich pocity: na další den se často těší více než 95 procent švýcarských seniorů, ale jen zhruba 43 procent italských.

Data pro všechny, a zdarma Ve srovnání se světem žije v Evropě nejvíce starších lidí. A nárůst ještě poroste. Do roku 2050 by podle Eurostatu mohli senioři nad 65 let představovat třetinu obyvatel Evropské unie.

Stárnutí populace se stane možná nejvýznamnější sociální změnou ve 21. století, upozorňují odborníci spolupracující na projektu SHARE. Ve většině zemí si bezpochyby vyžádá výrazný zásah do veřejných financí. Podpora porodnosti, oddalování odchodu do důchodu či lákání mladých přistěhovalců nás podle demografů nespasí. Promění se i byznys: zrodí se takzvaná silver economy (stříbrná ekonomika), která nabídne stárnoucímu obyvatelstvu nové služby a výrobky. A se změnami musí počítat i politici: z "mladých" dvou třetin společnosti nebudou mít ještě všichni volební právo, a tak se senioři stanou velmi významnou skupinou voličů.

Na to, jak důležitou roli mají hrát starší lidé ve společnosti, víme o jejich potřebách a očekávaných poměrně málo. Změnit to má projekt SHARE. "Dlouhodobě a soustavně sleduje obrovské množství seniorů," vyzdvihuje jeho výhody český koordinátor Radim Boháček z Národohospodářského ústavu Akademie věd ČR.

Do projektu se zatím zapojilo asi čtyřicet tisíc lidí ve věku nad padesát let převážně z různých evropských zemí. Každé dva roky absolvují podrobný pohovor, a navíc i jednoduché testy fyzických a mentálních schopností. Výzkumy, které financuje především Evropská komise, by měly trvat ještě 11 let.

Projekt umožňuje porovnávat život seniorů v různých zemích Evropy a díky své dlouhodobosti také sledovat příčiny a následky určitého chování nebo vývojové trendy. "Získaná data jsou navíc zdarma k dispozici všem badatelům, kteří o ně projeví zájem," upozorňuje na další zajímavost Radim Boháček. Naděje se mění ve zklamání Do první vlny výzkumu v roce 2004 se Česko nezapojilo, v druhé už jsme ale nechyběli. Společnost SC&C, která u nás šetření provádí, vyzpovídala téměř tři tisíce seniorů. První výsledky zveřejnili odborníci koncem ledna na tiskové konferenci v ekonomickém institutu CERGE-EI.

Ukázalo se, že Češi odcházejí do důchodu mezi prvními. Ze sledovaných lidí ve věku 50 až 64 let jich pracovala pouze asi polovina, na rozdíl od zhruba osmdesáti procent Švýcarů nebo Švédů.

Velká část českých respondentů neviděla na odchodu do penze nic špatného, právě naopak. Zhruba 60 procent dotázaných vnímalo důchod jako ulehčení, a to bez ohledu na věk. "V některých zemích, třeba v Belgii či Dánsku, se stoupajícím věkem radost z důchodu opadala," přibližuje výsledky Jana Hamanová ze společnosti SC&C. Jako by senioři na odpočinku postupně zjišťovali, že vlastně není o co stát.

A dřívější výzkumy naznačily, že s takzvaným důchodovým paradoxem se setkáme i v Česku. "Většina lidí se na důchod těší a plánuje ho i předčasně, také do důchodu (i předčasně) odejde. Pak ale dotyční zjistí, že se jim na penzi zase tolik nelíbí a že vlastně ani neví, proč se tolik těšili. Řada z nich se pak na pracovní trh vrací, často ovšem do šedé, pololegální ekonomiky," přibližuje Lucie Vidovičová z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity svoje výsledky. Opatrněji by také používala termín "ulehčení". Ze šetření, které prováděla ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, například vyplynulo, že až 18 procent lidí v předdůchodovém věku by chtělo místo penze nadále pracovat. "Zdaleka ne pro všechny tedy důchod znamená to stejné jako ulehčení a odpočinek," říká Lucie Vidovičová.

"Mnohdy jsou poslední roky v zaměstnání poznamenány diskriminací, nadměrnými pracovními nároky, nedostatkem uznání a přehlížením kvalit staršího pracovníka," domnívá se profesorka Eva Topinková, přednostka Geriatrické kliniky 1. lékařské fakulty UK a VFN v Praze. Proto podle ní tolik českých seniorů vnímá odchod do důchodu jako ulehčení. "Měli bychom využít existující potenciál seniorů a vytvořit odpovídající pracovní příležitosti. Člověk v předdůchodovém věku by měl mít možnost svobodně se rozhodnout, kdy ze zaměstnání odejde," říká profesorka Topinková. Za ideální považuje postupné snižování pracovního úvazku, ne odchod ze dne na den.

Projekt SHARE také ukázal, že se 60 procent českých seniorů cítí omezeno věkem. Podobného výsledku dosáhli i Řekové, Poláci nebo Italové. Na opačné straně spektra stojí Dánové, Nizozemci a Švýcaři, kde podobné pocity zažívá pouze třetina seniorů. Neradostné

skóre Čechů můžeme podle profesorky Topinkové připsat horšímu zdravotnímu stavu: vítězíme v nadváze, chodíme také často k lékaři (v průměru zhruba osmkrát ročně na rozdíl třeba od Švédů se třemi návštěvami) a téměř polovina dotázaných není vůbec fyzicky aktivní.

"Odpovědi však zřejmě odrážejí i negativní postoj české společnosti vůči starším lidem. Ostatně ho prokázaly i sociologické výzkumy," říká Eva Topinková. U Čechů navíc podle Lucie Vidovičové funguje silnější věková identifikace.

Pokračování na straně 26

Na severu Evropy putují peníze od starých rodičů k dětem, na jihu opačně

Velká inventura seniorů V rámci projektu SHARE odborníci dlouhodobě sledují tisíce evropských seniorů. Do projektu se zapojilo i Česko a nyní jsou k dispozici první české výsledky. Tazatelé pokládali lidem starším padesáti let širokou škálu otázek: ptali se na práci, důchod, finanční zabezpečení, spotřebu, bydlení, volnočasové aktivity, vztahy v rodině a další sociální vazby, očekávání, pocity nebo aktuální nálady. Samostatnou kapitolu představoval zdravotní stav. Výzkumníci přistoupili i k drobným praktickým "prověrkám". Měřili u respondentů například sílu stisku ruky, rychlost chůze či vstávání ze židle. Testovali také paměť a logické uvažování.

"Plnění praktických úkolů znamenalo pro řadu respondentů příjemné zpestření," poznamenává Jana Hamanová ze společnosti SC & C, která prováděla šetření v Česku. Do projektu se u nás zatím zapojily téměř tři tisícovky lidí starších padesáti let. Jejich počet by se měl v následujících výzkumných vlnách zvýšit až na šest tisíc. Další informace o projektu <http://www.share-project.org/> <http://www.cerge-ei.cz/share/>

Dokončení ze strany 25

Věk je nám častěji připomínán, a to ze strany různých úřadů (nastavují věkové bariéry pro využití určité služby nebo pro nárok na ni), ale i v běžných vztazích (věk je často hlavním arbitrem pro vstup či výstup ze sociální role, určuje "adekvátnost" člověka pro nějakou pozici či vztah).

Lucie Vidovičová napočítala téměř čtyřicet věkových hranic zasahujících do běžného života. Senátorem se člověk může stát od 40, dárce spermatu naopak do 40. Na věk je také často vázán nárok na bezplatné preventivní prohlídky či třeba příspěvek na bezmocnost atd.

"Není pak divu, že může docházet k revoltě proti věkovým ‚normám‘ a lidé se jimi cítí omezováni," říká Lucie Vidovičová. Jak podle ní vyplývá z několika dalších výzkumů, "ideologii věku" nejvíce pociťují mladí a pak právě starší lidé.

Kromě věku omezují české seniory také peníze. A opět se s 68 procenty ocitáme ve společnosti Polska a Řecka. Na druhé straně představují finance "brzdu" jen pro zhruba třetinu Švédů a Švýcarů.

Senioři v Evropě často pracují zdarma a dobrovolně. Jako motivaci uvádějí dvě třetiny dotázaných, že chtějí dělat něco užitečného i v důchodu. Podíl dobrovolníků je vyšší na severu: s 22 procenty vítězí Nizozemci, následují je Švédové a Dánové se zhruba 17 procenty. Čechy najdeme na opačném konci škály zhruba se třemi procenty.

"Dobrovolnická práce je v bývalých postsocialistických zemích, které zažily ‚dobrovolnost‘ nařízenou shora, značně zdiskreditovaná. Zatímco v severských státech má dobrovolnictví velkou tradici a prestiž, v Česku je člověk, který pracuje zadarmo, vnímán přinejmenším jako podezřelý," poznamenává Jaroslava Hasmanová Marhánková z Katedry sociologie Západočeské univerzity v Plzni. Což je podle ní škoda, protože dobrovolnická práce v důchodu může být významným zdrojem sebeúcty a osobního naplnění. Navíc posiluje solidaritu ve společnosti a sociální vazby. "V našem prostředí je bohužel stále málo míst, kde by senioři mohli nabídnout svou pomoc. Nevidím přitom žádné náznaky toho, že se situace brzy změní," hodnotí Jaroslava Hasmanová Marhánková.

Smutná Itálie a šťastné Dánsko Projekt SHARE přináší o českých seniorech i dobré zprávy. Jednou z nich může být, že se 94 procent z nich těší na další den a 92 procent věří, že život má smysl. Přičemž se v obou případech nacházíme zhruba uprostřed evropského pelotonu.

Horší je, když respondenti odpovídají, zda se v posledním týdnu cítili šťastní, či smutní. Češi bodují 78 procenty ve prospěch štěstí a 19 procenty pro smutek. Méně štěstí už hlásí jen Poláci, Němci a Italové.

"Trochu nás překvapilo, že nejméně šťastných lidí najdeme v prosluněné Itálii a nejvíce v Hamletově Dánsku," poznamenává Jaroslava Pospíšilová z SC&C. Upozorňuje také, že pocity smutku zaplavují častěji spíše katolické země jako Polsko, Itálii či Španělsko. Naopak nejméně zármutku prožívají protestanti - Dánové, Švédové a Švýcaři.

A jak si Češi stojí v celkové spokojenosti se životem? Hlásíme sedm bodů z deseti možných, což na první pohled nevypadá špatně. Kromě Poláků se 6,5 však senioři v ostatních evropských zemích skórovali výše.

Rodina podle severojižní osy Data umožnila pohlédnout i na rodinné vazby. V celé Evropě hrají v životě starších lidí důležitou roli. Existují však značné rozdíly mezi severem a jihem.

Například v Dánsku žije jen 13 procent dotazovaných pohromadě s některým ze svých dětí. Naproti tomu ve Španělsku více než polovina. Do vzdálenosti jeden kilometr od potomků tam bydlí dokonce 80 procent dotázaných. Češi s 52 procenty "stíhají" jih Evropy. Podobně vypadá i kontakt mezi rodiči a dětmi: každý den ho má 42 procent Dánů, ale až 86 procent obyvatel Středomoří.

"Sociologové někdy používají termín severojižní osa," poznamenává Eva Topinková. Rodina ve středomořských zemích obvykle přejímá péči o seniory se závažnými zdravotními hendikepy. Směrem na sever se tyto vazby rozvolňují. V severských zemích žijí již více než tři čtvrtiny seniorů samostatně, odděleně od dětí. V případě potřeby vyhledávají placené služby pečovatелů, často pomoc dětí ani neočekávají. "V Itálii nebo Španělsku je naopak ‚hanbou rodiny‘ dát babičku do ústavu. Rozdíly vyplývají z kulturněhistorické tradice, ze systému zajištění sociálně-zdravotní péče i z ekonomické situace rodin," vysvětluje profesorka Topinková.

Pomocné ruce v rodinách však často směřují také od starých rodičů k dětem, a to obzvláště na jihu. Prarodiče se velmi výrazně podílejí na péči o vnoučata. Třetina dotázaných nad 65 let uvedla, že pomáhají nebo přímo hlídají každý den, a to v průměru více než čtyři hodiny denně. A radikální změna tohoto chování nejspíše nenastane.

"Počet lidí pečujících o vnoučata patrně neklesne. Možná se však sníží podíl času, který dotyční touto péčí stráví. Zároveň se také jistě promění význam a hodnota pomoci prarodičů," domnívá se Jaroslava Hasmanová Marhánková. Současný důraz na aktivní stárnutí podle ní rozšíří možnosti, jak si ve stáří užívat volný čas. "Péče o vnoučata v české společnosti často funguje jako samozřejmost hraničící s nutností, ale jednou se stane spíše volbou. Péči totiž začne alespoň časově konkurovat řada jiných aktivit," podotýká Jaroslava Hasmanová Marhánková.

Důchod "vykalkulovaný" podle vztahů v rodině Z výsledků projektu SHARE vyplynul i další "severojižní rozdíl": na severu putují peníze od starých rodičů k dospělým dětem, na jihu opačně. Podle Jaroslavy Hasmanové Marhánkové se Česko v tomto ohledu blíží spíše severským zemím. S tím v zásadě souhlasí i Eva Topinková: "Až do 80. let u nás převažoval model 'od rodičů k dětem', finanční pomoc směřovala především k mladým ekonomicky nezajištěným rodinám. V posledních dvaceti letech se však situace mění. Souvisí to s posunem věku uzavírání manželství, děti se osamostatňují později, v lepší ekonomické situaci než dříve." Přesto se podle profesorky Topinkové i dnes setkáváme se situací, kdy penzista svým dobře zajištěným dětem nebo vnoučatům finančně přispívá z nižšího důchodu. Mnohdy se tak snaží penězi koupit jejich pozornost a čas.

Nedávná studie docentky Dany Sýkorové z Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity ukazuje, že čeští senioři připisují finanční soběstačnosti velký význam a negativně vnímají přijímání peněz od potomků. "Zajímavé je, že svými dětmi jsou čeští senioři vnímáni jako samozřejmě skromní," poznamenává Jaroslava Hasmanová Marhánková. To ale podle ní neznamená, že by od dětí k rodičům nesměřovaly jiné druhy pomoci, které ve stáří nabývají na významu: třeba asistence při jednání s úřady, nakupování či pomoc v domácnosti.

Severojižní rozdíly v toku peněz jsou podle Lucie Vidovičové dány hlavně kulturou. Jako Češka s rodinnými vazbami v Chorvatsku zná situaci z obou stran: "Já dostávám podporu od svých rodičů, přestože ji nepotřebuji, manžel Chorvat podporuje své rodiče, přestože to oni taky nepotřebují. Ale čeká se to." Navíc existují i objektivní příčiny - jižní státy při výpočtu důchodů jako by více kalkulovaly s rodinnou soudržností. Penze tam nebývají tak vysoké jako na severu.

O autorovi | Eva Hníková, redaktorka LN

Pomocné ruce v rodině Senioři v řadě evropských zemí věnují velkou část svého volna péči o vnoučata.